

Yves Terson: Ermeni Devrimci Hareketi

Posted on 01/10/2018

Fransız Cumhuriyeti'nin İstanbul büyükelçisi Paul Cambon, 20 Şubat 1894 tarihli ünlü bir mesajında şunları yazıyordu: "İsyana hazırlanıyorlar denile denile, Ermeniler sonunda gerçekten hazırlandılar; Ermenistan yok denile denile, sonunda Ermeniler onun varlığına gerçekten inandılar. Ve böylece, birkaç yıl içinde Türk hükümetinin kusur ve hatalarını kendi propagandaları için kullanan ve tüm Emenistan'a ulusal uyanış ve bağımsızlık fikrini yayan gizli topluluklar örgütlendi." (2) Ermeni devrimci olgusunun doğuşu bundan daha iyi özetlenemez. Türkler Ermeni edilgenliğine her zaman güvenmişlerdi: onlara göre, Ermeniler "biraz asalet yoksunuydular, ancak göstermiş oldukları asırlık sadakatten dolayı da az sevilmiyorlardı." (3)

Bulgar ve Yunanlılara öykünmedikleri veyasallık çerçevesinde kalmak için ellerinden geleni yaptıkları için onlara karşı minnet duyuyorlardı. Özcesi, Türkiye'de biri "sadık millet" lafını talaffuz ettiğinde, herkes bundan "Ermeni milleti"ni anlıyordu. Ama Ermenilerin buna karşılık aldığı ödül, bir anayasa ücubesinden ibaretti ve sözcülüklerini yapan Ermeni Ulusal Meclisi, patrikhanenin durma yinelenen protestolarına sessizlik ve kaçamaklı yanıtlarla direnen Babıali'ye sonuçsuz başvurularda bulunuyordu. Berlin dönüşünde Ermeni delegeleri, büyük devletlerin ne onlara yardım etmek ne de bizzat kendi formel taleplerini sonuna kadar takip etmek için hiçbir şey yapmayacaklarını anlamışlardı. Dostları tarafından mahkum ve terk edildiğini düşünen bir halk, kendi öz savunmasını örgütlemekten başka ne yapabilir? Öte yandan, İngiliz konsoloslar bir isyanın beklentisi içindeydiler: "Geçen yıl vergilerin toplanması sırasında doğudaki sancakların tek bir vücut halinde ayaklanmamış olmasını, sadece Ermeni halkının çeşitli sınıfları arasındaki birlik noksanlığı ve sabır açıklayabilir." (4)

İlerde bağımsız bir ulus olma umutlarını yitiresiye dek “Aşağılanmış, ezilmiş, işkenceden geçirilmiş ve katliama uğramış olan Ermeniler, üstüne üstlük, kendilerine genel bir ayaklanmanın hazırlanmasını bile yasaklar nitelikteki tarihsel, ekonomik ve özellikle de coğrafi verilerle karşı karşıydılar. Doğrusunu söylemek gerekirse, gerçekte ne Ermeni devrimi ne de Ermeni isyanı gerçekleşti; olanlar, içinden yavaş yavaş kuşkusuz ki daha iyi yapılanmış, ancak Ermenistan’ı bağımsızlığa götürebilecek tek yol olan bir halk hareketi çapına ulaşamamış hareketlerin doğduğu isyan girişimleriydi. Bu militanların büyük bölümünün hedefi, özerlikten ziyade reformların, yani Bedin Antlaşması’nın 6 1. maddesinin uygulanmasıydı. Ermeni komitelerinden ya da Ermeni direnişinden söz edildiğinin duyulması 1890 dolaylarındadır. Türk makamları 1890 Haziran’ında Erzurum’da silah aramak için katedrala girmek istediklerinde, Ermenilerin silahlı direnişiyle karşılaştılar. (Çıkan çatışmada yirmi Ermeni öldü, üçyüzü de yaralandı.) (5) Bu vesileyle, Ermeni halkının topyekun direnişe geçtiği kanısı yerleştirilmek istendi; bu rivayet Babıali’nin çıkarına hizmet ediyordu: gerçekte, büyük devletlerin devrimci hareketlerin esinlendirici eylemlerinden korkuya kapılacağı ve Ermenileri kendi kaderlerine terkedeceğine kuvvetle inanan padişah, baskı cenderesini bir kat daha sıkmak için olaydan yararlandı.

Armenakan Partisi

Bu küçük devrimci grupların oluşumu 1890 öncesindeydi. 1872’de Van’da kurulmuş olan Kurtuluş/Birliği’ni daha önce anma fırsatımız olmuştu. Silahsızlandırılmış hemşerilerini zorla vergi toplanması ve yağmalara karşı korumayı güden genç Ermeniler tarafından yine Van’da, 1878’de kurulmuş kara Haç Cemiyeti (6) ve aynı amaçla 1881’de örgütlenmiş, olan Erzurum kökenli Vatan Koruyucuları aradan geçeri sürede listeye eklenmişti. Hareket birbuçuk yıllık mevcudiyetinin ardından yıkıldı. (7) Aslında devrimci bir eyleme yönelmiş ilk gerçek Ermeni siyasal Partisi, Meguerditch Portoukalian’ın öğrencisi olan bir genç öğretmenler grubunun 1885’te Van’ da kurduğu Armenakan partisidir. (8) Hedefi: “Ermenilerin kendi kendilerini yönetme hakkının devrim yoluyla elde edilmesiydi”. Van’dan

başlayarak devrimci fikirler yaydı, öz savunma grupları örgütledi ve genel bir hareket hazırlığına girişti. (9) Bu tarihten itibaren parti gelişme gösterdi; Muş, Bitlis, Trabzon ve İstanbul'a yayıldı ve İran ve Rusya Ermenileriyle ilişkiye geçti.

Türk askerleri ve Hamidiye birliklerindeki silahlardan satın almayı ve yine satışın serbest olduğu İran'dan silah getirtmeyi başardı. Van'da görev yapan Rus konsolos yardımcısı bir Ermeni albayı bu silahların kullanımında eğiticilik yaptı. Bu askeri hazırlığa karşın, eldeki eylem araçları partinin silahlı bir mücadeleye başlamasına yetmeyecek kadar azdı; kadrolaşması sınırlı, eylemleriyse birbirinden kopuktu. Türk makamları başkent basınındaki neşriyatın büyük desteğiyle kamuoyunu geniş bir devrimci hareketin mevcudiyetine inandırmak için bir olaylardan faydalandılar. (10) Aslında, Armenakan partisi'nin faaliyetleri arasında yalnızca üç saldırı görülür ve Parti bunları çok pahalıya ödemiştir: (11) militanların nerdeyse tümü tutuklanmış, Van' daki Ermeni halk alışıldandan daha vahşi zorbalıklarla karşılaşmış, tüm kültürel, dinsel ve hatta hayır kurumu faaliyetleri devrimci faaliyet muamelesi görmüştür. Gerçekte, bu şekilde, tüm Ermenileri, ender sayıda suçlunun yanında tüm bir suçsuz çoğunluğu Türk toplumunun gözünden düşürmek için olağanüstü bir bahane bulunmuş oluyordu.

Devrimci Hınçak Partisi

1886 yazında Paris'teki bir Ermeni öğrenci, Avetis Nazarbekian ve Maro lakabıyla anılan nişanlısı Mariam Vardanian, birlikte devrimci bir örgüt oluşturmayı kararlaştıracakları başka Ermeni öğrencilerle ilişkiye geçtikleri Cenevre'ye geldiler. 1887 yılında parti kuruldu; (12) Kasım'da Hınçak (Çan) gazetesi yayına başladı; gazete Rus siyasetçisi Alexandre Herzen'in gazetesine ithafen bu adı almıştı. Partinin programı Ekim 1 888'de ayn bir broşür olarak bu gazetede yayımlandı. (13) Programı, hem sosyalist hem de milliyetçi bir devrimci partinin programıydı. (14) Diyalektik materyalizme kayıtsız bağlılık ve sınıflar mücadelesinin kabulüyle sosyalist; (15) köylü ve işçi yığınlarına dayanan devrimle Türk Ermenistanı'nın

siyasal ve ulusal bağımsızlığın elde etmeyi güden acil hedefi itibarıyla milliyetçi.

Bu programın Türkiye ve Rusya'daki Ermeni burjuva çevrelerinden geniş onay görmemesi doğaldı. Ayrıca, partinin gösterdiği hızlı gelişmeyi, sosyalist hedeflerinden ziyade milliyetçi çehresine borçlu olduğu söylenebilir. Avrupa ve ABD'deki sempatizanlarını saymazsak, yedi ay içinde sadece hareket üssü niteliğindeki İstanbul'da, özellikle eğitilmiş Ermenilerle konsolosluk ve denizcilik işletmelerindeki memurlardan oluşan yedi bin militanı saflarında toplamıştır. Partinin gürültü kopartan ilk eylemi 27 Temmuz 1890 tarihindedir.

Erzurum mezalimi sonrasında sessizliğinden ötürü Ermeniler tarafından kınanan patrik Khrorene Achekian'ın (16) Kumkapı katedralinde cemaate hitabı, Hınçak Partisi üyesi Harutyun Djangulian tarafından kesildi; padişaha hitaben yazılmış ve Ermenistan'da reformların uygulanmasını isteyen bir protesto metnini okuduktan sonra, patriği bir grup yandaşıyla birlikte padişahın huzuruna çıkmaya zorladı. Yol üzerinde Türk askerleri tarafından önleri kesildi ve Djangulian tutuklandı. (17) Kumkapı gösterisi başarısızlıkla sonuçlandı, ancak Babıali'nin olayın anılmasını yasaklayan emrine karşın belirli bir yankı yaratabildi. İngiliz büyükelçisi Dışişleri bakanına şöyle yazıyordu: "İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden bu yana Hristiyanlar burada ilk kez askerlere direnme cesaretini göstermişlerdir." (18)

Hınçakçılar mücadeleyi bırakmadılar ve Türk Ermenistan'ında başka kitle gösterileri düzenlediler. 1893'te, 18 Ocak'ı 19'una bağlayan gece, Merzifon, Amasya, Çorum, Yozgat, Ankara, Diyarbakır ve yüzü aşkın Anadolu kasaba ve köyünde Türkçe yazılmış, mevcut durumu yeren duyurular asılır. Bunlar Türklere hitabetmekte ve onları isyana çağırıyordu. Buna yanıt olarak softalar (19) müslümanları hristiyanları katletmeye kışkırttılar. 1893'ün Şubat ve Mart aylarında, Anadolu kentlerinin büyük bölümünde anarşi hakimdi. Kayseri'de Türkler ve hristiyanlar çatıştılar: bir papaz ipe çekildi, kadınlar kaçırıldı, dükkanlar yağmalandı, sürüler çalındı. Arapkir'de Türklerin saldırısına uğrayan Ermeniler Kürtleri yardıma çağırarak zorunda kaldılar; yenilgiye uğrayan Türkler Sivas'tan bir tabur

getirttiler; bir meydan muharebesi sırasında bir albay öldü. Yüzelli isyancı kenti terkederek savaşı günlerce sürdürdü. (20)

1893 Şubat'ında, afiş asılması olayının faili olmakla suçlanan Amerikan misyonundan iki profesör, Thoumayan ve Kayayan Merzifon'da tutuklandılar. (21) Ankara'da elli kadar Ermeni tutukluyu kapsayan bir dava sonunda Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, sanıklar aleyhinde geçerli kanıtlar bulunmamasına karşın bu elli kişiden aralarında Thoumayan ve Kayayan'ın da yer aldığı onbeş kişiyi ölüme mahkum etti. ABD'nin ve İngiliz kamuoyunun baskısıyla iki profesörün cezası hafifletildi, ancak ölüme mahkum edilenlerden beş kişi hakkındaki hüküm değiştirilmeyip ceza derhal infaz edildi. (22)

Merzifon'daki Hınçak Komitesi üyelerinin tutuklanmaları, Ermeni bir muhbirin yaptığı ihbar üzerine gerçekleşmişti. Muhbir herkesin içinde tabancayla vurularak öldürüldü. Diğer hafiyeler de aynı şekilde güpegündüz vuruldular. Bu olay Türk hükümetinin ağırına dokundu. (23) Bir süre sonra, yan inşa halindeki Merzifon kızlar koleji açıklığa kavuşmayan koşullar altında yakıldı. · ABD'nin Sivas konsolosu tarafından yürütülen bir soruşturma, Hüsrev Paşa'nın yangını teşvik etmiş olabileceğini gösterdi. Paşa Sivas'a geri çağırıldı ve ABD binanın onarılma güvencesini aldı. (24) 1893 Eylül'ünde Merzifon kaymakamı üçyüz adamıyla birlikte bir grup Ermeni tedhişçiyi kentin bir semtinde kuşatmayı başardı. Birçoğu kaçtı; beşi sağ ele geçirilirken, aralarında Londra Komitesi üyesi Leon Zakharian'ın da bulunduğu dört kişi öldürüldü. (25)

Amerika ve Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de Ermeni devrimcileri, özellikle de Hınçak Partisi mahkum ediliyordu. Gönül rahatlığıyla bunların Rus kökenli oldukları ve Rus hükümetinden para ve yardım aldıkları ileri sürülüyordu; bu saçmaydı. (26) Bununla birlikte Hınçak partisinin Armenakan partisi üstünde tartışma götürmez bir saygınlığı vardı: tecrit olmuş ve hemşerileri tarafından onaylanmamış olsalar bile doğrudan eyleme geçmişler, bu da Avrupa ve İstanbul'un dikkatini "patlak veren Ermeni hareketi" üzerine çekmişti.

Rusya Ermenileri Arasında Devrimci Hareketler

XIX. yüzyıl Rusya’da Ermeni yurtseverliğini uykudan uyandıran büyük bir romantik yazınsal harekete tanıklık eder. Mikael Nalbandian, Kamar-Katib Ermeni geçmişinin büyüklüğünü canlandıran ve iki romanı Djelaleddin ve Khente’de Ermeni halkının 1877- 1878’de çekmiş olduğu acıları betimleyen büyük romancı Raffi ile çalışmalarında çağdaş ermeni dilini (27) kullanmayı seçmiş ilk yazar olan Khatchatur Abovian çağdaşları üstünde dikkate değer bir etki yaratmışlardır. 1860- 1870 yıllarında Rusya Ermenileri, her ikisi de daha sonra polis tarafından ortadan kaldırılacak olan iki gizli cemiyet kurdular: Hayırseverlik Cemiyeti ve Vatana Sadakat Bürosu. Yine de Ruslar o dönemde sınır boyundaki eyeletlerde Ermeni ajitasyonunu canlı tutmakta yarar gördüğünden bu cemiyetlerin üyeleri sadece hafif cezalara çarptırıldılar. (28)

Rus-Türk savaşı ve Ermeni sorununu gerçek anlamda gündeme sokan uluslararası antlaşmalar sonrasında, Türkiye’den gelen mülteci akınıyla sürekli desteklenen Rusya Ermeni cemaati refah düzeyi açısından olduğu kadar sayısal açıdan da büyüdü. Bu Rusya Ermenileri, özellikle de gençler, Türk Ermenistan’ının sorunları üzerinde odaklaşan yoğun bir siyasal faaliyet yürüttüler; bunların çoğu Rus popülist örgütlerine, özellikle de Narodnaya Volya’ya (29) üye olmuşlardı. Ancak, hedeflerini esas itibarıyla gazete ya da broşür yayınlamakla sınırlamışlardı ve devrim ya da tedhiş çağrısı yaptıklarında bu saf biçimli açıklamalardan öteye gitmiyordu. Ermeni hareketininin gelişimi, Rus hükümetinin Ermeni toplumuna dönük düşmanlığını arttırmakta geçikmedi. (30) “Dost bir büyük devlete” (31) karşı hasmane tertiplere girişildiği gerekçesiyle yüzlerce Ermeni tutuklandı ya da Transkafkasya’dan sürüldü. Hükümet nihlist hareketlere karşı acımasız bir mücadele sürdürürken, Ermenilerin en kararlı öğeleri milliyetçi ve sosyalist inançlarına daha bir fazla sarıldılar. 1889 kışında Tiflis’te, Christopher Mikaelian’ın yönetiminde “Genç Ermenistan” cemiyeti kuruldu. Amacı, Türkiye’de Kürtlere karşı cezalandırma seferleri düzenlemek, İran ve Türkiye arasında Tebriz’den Van’a kaçak silah sokmak ve gerillayı hazırlamaktı. Örgütün çekirdeği, Kars, Aleksandropol ve Türkiye’de de Erzurum’da kendisine bağlı komiteler

oluşturmuş Tiflisli bir grubun çıkardığı Droşak (Bayrak) gazetesiydi. İran’da; Tebriz’de bir silah imalathanesi inşa edildi. “Genç Ermenistan”ın ömrü bir yıldan daha az oldu, ama çok faaldi. Özel görevliler, Armenakan ve Hınçak partileriyle daha önceden bağları olan Saint Petersburg ve Moskova’daki öğrencilerle ilişkiye geçtiler. (32)

Erzurum ve Kumkapı olayları, bir eylem birliğinin zorunluluğunu herkese hissettirdi ve devrimci güçlerin ortak bir örgüt bünyesinde biraraya gelmesi için itki kaynağı oluşturdu. Taşnak Partisi Genel olarak “Taşnaksuyun” (federasyon) olarak bilinen “Ermeni Devrimci Federasyonu” (FRA), 1890 yazında Christopher Mikaelian, Stepan Zorian (veya Rostom) ve Simon Zavarian’ın girişimiyle Rusya’ da gerçekleştirilmiş bu birleşmenin sonucudur. (33) Federasyon, bünyesinde çoğu Saint Petersburg kökenli ve Armenakan partisi yandaşı sosyalist olmayan devrimcilerle, çoğunlukla Moskovalı ve Narodnaya Volya üyesi sosyalist devrimcileri toplamıştı. (34) Tartışmalara Hınçak partisinin yöneticilerinden Khan-Azat ve Cenevre Hınçak merkezinin bir temsilcisi katıldılar Sosyalist olmasına karşın yeni Parti, “Türk Ermenistanı’nın ekonomik ve siyasal özgürlüğü” talebini açıklarken konu hakkında sakıncalı bir imada bulunmaktan öteye gitmedi. Bir manifestosunda Türk hükümetine karşı bir halk savaşı sürdürülmesinden yana olduğunu açıklamıştı. (35) Bununla birlikte, siyasal ve mali destek olmaksızın planlarını gerçekleştirmeye imkan olmadığının tümüyle ayırımıdaydı. Bu önemli kaydın bilincinde olduğu için, SaintPetersburglu eski bir öğrenci olan Sarkis Gougounian’ı Türk Ermenistanı’nda bir darbe hazırlama düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı. Bütün ihtiyatlılık önermelerine kulaklarını tıkayan Gougounian; yirmi üçü atlı seksen devrimcinin başında 1890 Eylül’ünde yola koyuldu. Bu “seferi kuvvet”, arma olarak, Ermenicede “Ermeni ana” veya “Yurtseverler Birliği” anlamlarını ifade edebilecek M.H. başharflerini taşıyordu. Bir yüzünde (beş eyaleti ve 61. maddeyi temsilen 61 sayısını çevreleyen beş yıldız, diğer yüzünde de “İntikam, İntikam” sloganı ve bir iskelet bulunan bayraklarında da aynı başharfler okunmaktaydı. Ermeni ahalinin alkışları altında ihtişamlı biçimde yola çıkan grup sınırın ötesine vardığında tükenmiş ve aç haldeydi. Türk askerleri ve Kürt aşiretleri karşısında dövüşerek geri çekilmek zorunda kaldılar; dönüşte Kazaklarla meydana gelen çatışma sonunda seferilerden kırk üçü tutuklandı. Bunların davalarına

Kars'ta, ancak 1892 mayısında bakıldı. M.H. başharflerinin Ermenicede "Birleşik Ermenistan" anlamını ifade edebileceği gerekçesiyle Çarlık hükümetine karşı komplo düzenlemekle suçlanan sanıklardan yirmi yedisi sürgüne gönderildi. (36)

FRA bünyesinde muhalif akımların ortaya çıkması çok gecikmedi. Tiflis'te 1890'da imzalanan bir anlaşmaya dayanarak, Hınçak partisinin yeni parti içinde erimesi ve ayrı bir örgüt olma durumuna son vermesi gerektiğine hükmedildi. Hınçaklılar buna karşılık ayrımcı önlemlerin hedefi olduklarını belirtip, antisosyalist grubu FRA'yı kendi sultanında tutmakla suçladılar. 1891 Haziran'ında Cenevre komitesi, birleşme projesini, iptal etti. 1892 başında FRA pratikte kendi iç çatışmaları yüzünden soluk alamaz hale gelmişti. Kesin bir değişiklik gerçekleştirmek için, İran Tebriz'deki bir Taşnak grubu 1892 yazında Ermeni devrimcileri birinci genel kongresinin toplanması çağrısında bulundu. Tiflis'te toplanan Kongre, partinin gerçek anayasasını, "Ermeni devrimci federasyonu programını" kaleme aldı. (37)

Programda, Hınçak partisinininkine kıyasla daha gerçek ve daha uça bir sosyalist proje dile getiriliyordu: milliyetçiliğin ötesinde sınıflar mücadelesine vurgu konuluyor, Osmanlı hükümetinin sadece Ermeniler üzerindeki değil, Araplar, Türkler, Kürtler ve Yezidiler üzerindeki sömürsüne de karşı çıkılıyordu. (38) Program aynı zamanda daha gerçekçiydi: Armenakan ve Hınçaklılarınkine yakın devrimci yöntemlerin uygulanmasını önerirken, hedeflerini yalnızca Türk Ermenistanı üzerinde yoğunlaştırmıştı; Bağımsız Ermenistan bir yana, özerkliği bile değil, Ermeni delegasyonunca Berlin Kongresi'ne sunulan reform programının hemen hemen aynısı olan bir reform programı istiyordu.

"Taşnaksuyun" Hınçak partisinininkinden daha nesnel ve daha ötede bir siyasal analizle kendisini devrimci bir parti olarak ortaya koyuyordu. Manifestonun (kendi içinde) yapılmış bir hareketin inşasını engelleyen kof ve romansı tümcelerini bir kenara bırakmıştı. Türk halkım Osmanlı hükümetinden ayrı tutarak, gelecekteki Jön Türk partisiyle ortak mücadelenin temellerini atıyordu. Sadece kesin ve gerçekleştirilebilir talepleri dile getirerek, Türkiye'deki Ermeni halkın içinde yavaş yavaş kök salmayı umabilirdi. Silahlı mücadeleyi yadsımıyordu hazırlanmayı ve kesin emin olduğunda vurmaya gözetiyordu.

1892'den itibaren, parti her üç Ermenistan'da yeniden örgütlendi. İran devrimci faaliyetin merkezi haline geldi. Tigran Stepanian Tebriz'de silah yapımını geliştirdi. Transkafkasya'dan gelen silah parçaları burada birleştiriliyor ve Türk-İran sınırındaki Derik manastırına naklediliyordu. (39) Taşnak devrimcileri halk arasındaki yerleşikliklerini kesinleştirmek, propaganda yürütmek ve gerillayı örgütlemek amacıyla buradan Türkiye'ye geçiyorlardı. Bunlar ayrıca, sınıflar mücadelesi ilkesine sadık olarak, Ermeni savaşçılarının safına katılmaya çağırdıkları Kürtler arasından da savaşçı toplamaya uğraştılar. 1896 öncesindeki tek tedhiş eylemleri, görüldüğü kadarıyla "Vatan Koruyucuları"nın eski yöneticisi Katchatur Keressian'ın Erzurum'da öldürülmesinden ibarettir. Bu öldürme eylemi daha sonraları Merkez Komite tarafından "üzücü bir olay" olarak nitelendirilmiştir.

Kaynak: Yves Ternon, Ermeni Tabusu, Sayfa 94-103. Belge Yayınları ö birinci baskı 1993